

TƏRANƏ ƏLİYEVƏ
Heydər Əliyev adına Azərbaycan
Ali Hərbi Məktəbi
taranaaliyeva@hotmail.com

SİNTAKSİS bölməsinin tədrisinin əhəmiyyəti.
Cümlə üzvləri წინადაცდების წევრები

Xülasə

Sintaksisin sözlər və cümlələr arasında olan əlaqələri, yəni hansı sözlərin bir-biri ilə əlaqədə olmasını, necə bağlanması və hər birinin cümlədə hansı rolu oynadığı öyrəndiyini yada salırıq. Söz və cümlələrin biri-biri ilə ünsiyyətini öyrənmək üçün biz artıq hazırlıq görmüşük, yəni morfologiya fəslində nitq hissələrini öyrənmişik. Deməli, sintaksis bölməsi sözlərin əlaqə və ümumiyyətlə biri-biri ilə bağlanmasını öyrənir. Sintaksis cümlədəki hər sözü, ona müəyyən məna vermək üçün oynadığı roluna görə xüsusiyyətləndirir. Bu bölmənin öz nəzəri və tətbiqi əhəmiyyəti var. Kursant sintaktik söz düzümünü, söz və cümləni əlaqələndirən qayda və normaları öyrənir, müəyyən bir həqiqətə toxunur və bilik öyrənir. Beləliklə, mütaliə etmə vərdişi inkişaf edir. Sintaksis biliyi kursantın şifahi və yazma qabiliyyətinin təməli olur, o, müvafiq praktiki vərdislərə sahib olur, fikir-düşüncələrini dəqiq məntiqlə çatdırmağı bacara bilir. Ana dilinin sintaksis strukturuna (quruluşuna) yiyələnmiş kursant üçün hər hansı xarici dilin xüsusiyyətlərini ifadələrini başa düşmək asan olur.

Müvafiq məşğələ nəticəsində kursant cümlə tiplərini və cümlənin üzvlərinin (ana dilində təkrar edərək) seçməsinə bacarmalıdır. O əmin olmalıdır ki, istədiyi mənanı (insanın fikir-düşüncələrini) bildirmək üçün tərkibindəki sözləri biri-biri ilə müəyyən formalarda birləşdirən cümlədir. Məhz həmin sözlərin birləşdirici formaları sintaksis əlaqələri yaradandır. Sintaksis əlaqələrinin öz qaydaları var. O qayda pozularkən cümlənin mənası da pozulur, bəzən dəyişir.

Cümlə üzvlərini müəyyən qayda ilə əlaqələndiririk və nəticəni qeyd edirik: «cümlənin hissələri arasında yaradılmış qaydalı ünsiyyət sintaksis qaydalarına uyğun olur».

Gürcü (kartuli) dili, meqrel, svan və laz dilləri ilə birlikdə Qafqaz dilləri qrupu daxilində, Qafqaz iber ailəsinin tərkibində yer alır.

Gürcü dilinin tədrisinin geniş və şəxəli əhəmiyyəti var, kursant gürcü xalqının dilini, adət-ənənələrini, təbiətini, mentalitetini öyrənir. Böyük gürcü pedaqoqu Yakob Qoqebaşvili deyirdi: «Dil dərrakənin inkişafı və bilik qazanmaq üçün ən yaxşı əlacdır».

Açar sözlər: sintaktik əlaqələr, sintaqma, vərdiş, mübtəda, cümlənin baş üzvləri, ikinci dərəcəli üzvlər, subyekt, xəbər, təsirli və təsirsiz feillər, morfoloji əlamətlər, tamamlıq, zərflər, təyin, uzlaşma əlaqələri, yanaşma əlaqələri, idarə əlaqələri.

Müasir dövrdə azərbaycanlı gənclər üçün xarici dilləri, o cümlədən qonşu gürcü xalqının ana dilini öyrənmək su və hava kimi vacibdir. Gürcü dili Azərbaycan xalqını gürcü xalqı ilə yaxınlaşdırır, onlara müxtəlif sahələrdə geniş əməkdaşlıq imkanı verir. Dili öyrənmək və öyrətmək üçün onun müxtəlif yönələrinə diqqət etmək lazımdır. Gürcü dilinin müxtəlif xüsusiyyətlərini bir-biri ilə əlaqələndirmə yolları var.

Qruplarda kursantların ana dilinə müvafiq şəkildə qrammatikanın sintaksis fəslinə aid giriş edilməlidir. Sintaksisin sözlər və cümlələr arasında olan əlaqələri, yəni hansı sözlərin bir-biri ilə əlaqədə olmasını, necə bağlanması və hər birinin cümlədə hansı rolu oynadığı öyrəndiyini yada salırıq. Söz və cümlələrin biri-biri ilə ünsiyyətini öyrənmək üçün biz artıq

hazırlıq görmüşük, yəni morfologiya fəslində nitq hissələrini öyrənmişik. Deməli, sintaksis bölməsi sözlərin əlaqə və ümumiyyətlə biri-biri ilə bağlanmasını öyrənir. Sintaksis cümlədəki hər sözü, ona müəyyən məna vermək üçün oynadığı roluna görə xüsusiyyətləndirir. Bu bölmənin öz nəzəri və tətbiqi əhəmiyyəti var. Kursant sintaktik söz düzümünü, söz və cümləni əlaqələndirən qayda və normaları öyrənir, müəyyən bir həqiqətə toxunur və bilik öyrənir. Beləliklə, mütaliə etmə vərdişi inkişaf edir. Sintaksis biliyi kursantın şifahi və yazma qabiliyyətinin təməli olur, o, müvafiq praktiki vərdislərə sahib olur, fikir-düşüncələrini dəqiq məntiqlə çatdırmağı bacara bilir. Ana dilinin sintaksis strukturuna (quruluşuna) yiyələnmiş kursant üçün hər hansı xarici dilin xüsusiyyətlərini ifadələrini başa düşmək asan olur. (3. 34)

Sintaksis elementlərinə əlifbanı öyrənərkən toxunuruq: şəkilçilərin o mərhələdə yazıb – oxumağın tədrisi ilə bağlayırdıq. Artıq epizodik yox, sistemləşmiş hala gətiririk və tədrisi bünövrəsinə uyğun:

1. Asandan başlayıb mürəkkəb formalara keçirik;

2. Kursantların şüurlu mənimsəmə yoluyla inamlı bilik qazanması və belə biliyin əsasında müvafiq praktiki vərdislərə nail olması son hədəfimizdir.

Əvvəlcə nitq hissələrini: isim – არსებითი სახელი; sifət – ზედსართავი სახელი; say – რიცხვითი სახელი; əvəzlik – ნაცვალსახელი; feil – ზმნა və zərf – ზედსართავი –nı yada salaq, qısaca olaraq – nə nədir? xatırlayaq. Sonra qoşma, bağlayıcı, ədat, modal sözlər və nidaların gürcü dilindəki alternativlərini cümlə tərkibində öyrənəcəyimizi qeyd edək. Cümlə üzvlərini yada salaq.

1. Cümlə üzvlərinin adları (terminlər)

a) cümlənin baş üzvləri წინადადების მთავარი წევრები

xəbər – შემასმენელი; mübtadə – ქვემდებარე; obyekt – დამატება ობიექტი;

b) II dərəcəlilər – დამხმარე (მეორეხარისოვანი) წევრები *sadə* *tamamlıq* - უბრალო დამატება; *təyin* – განსაზღვრება; *zərflik* – გარემოება

2. Tərkibinə görə cümlə tipləri: *tam* – სრული, *natamam* – არასრული, *sadə* – უბრალო (მარტივი) –, *geniş* – გავრცობილი, *mürəkkəb* – რთული (2. 135)

Mənasına görə cümlə tipləri - წინადადება შინაარსის მიხედვით

a) Nəqli – მოთხრობითი წინადადება – *hekayə edən, rəvayətçi*.

b) Sual – კითხვითი – *sual verici*.

c) Əmr – ბრძანებითი – *əmr verən*.

d) Nida – შორisdəებული - *emosiya bildirən*.

Qeyd: Müvafiq məşğələ nəticəsində kursant cümlə tiplərini və cümlənin üzvlərinin (ana dilində təkrar edərək) seçməsinə bacarmalıdır. O əmin olmalıdır ki, istədiyi mənanı (insanın fikir-düşüncələrini) bildirmək üçün tərkibindəki sözləri biri-biri ilə müəyyən formalarda birləşdirən cümlədir. Məhz həmin sözlərin birləşdirici formaları sintaksis əlaqələri yaradandır. Sintaksis əlaqələrinin öz qaydaları var. O qayda pozularkən cümlənin mənası da pozulur, bəzən dəyişir.

Cümlə üzvlərini müəyyən qayda ilə əlaqələndiririk və nəticəni qeyd edirik: «cümlənin hissələri arasında yaradılmış qaydalı ünsiyyət sintaksis qaydalarına uyğun olur».

Beləliklə, kursant başa düşür ki,

1. sintaktik ünsiyyət (bağlamalar) iki hissə, yəni cütlük (sintaqm) arasında yaranır. Sintaqm sintaksisin ən kiçik vahididir.

2. Cümlədə hər hansı bir üzv bir, yaxud bir neçə üzvlə ünsiyyətdə ola bilər, məs: Bu çayda bir neçə növ balıq olur ამ მდინარეში რამდენიმე ჯიშის თევზი ბუდობს > ამ მდინარეში, > მდინარეში ბუდობს, თევზი ბუდობს, რამდენიმე ჯიშის, >ჯიშის

თევზი, რამდენიმე ჯიშის თევზი. Cümlədə sintaqmaların sayı üzvlərin sayından az olur. (3.85)

Cümlə üzvlərin ünsiyyəti

წინადადების წევრთა ურთიერთ კავშირი –ünsiyyət sadə cümlələrdə daha aydın düzəlidir, buna görə də (kursant üçün) mürəkkəb cümlələr sadələşdirməklə öyrətmək labüddür. Sadə cümlədə cümlə üzvlərinin hansı forma (qrammatik kateqoriyaları düzəlmiş) ilə ünsiyyətdə olduqlarını dəqiqləşdiririk, məs: ჩემი მეგობარი კარგად სწავლობს – «mənim dostum yaxşı oxuyur». Cümlədə 4 üzv var, yəni üç sintaksis vahidi (sintagma) ჩემი მეგობარი – mənim dostum (azərbaycan dilində yiyəlik hal, gürcü dilində isə üzvün ikisi də eyni-adlıq haldadır). İki sözdən birisinin formasını dəyişmək anlaşılmamazlığa yol verər. მეგობარი სწავლობს azərbaycan dilində hərfi tərcümə etsək – «dost oxuyur» mənə dəyişir, çünki mənsubiyyət şəkilçisi dost-um yoxdur, ancaq gürcü dilində mənsubiyyət şəkilçisi ismə yox, əvəzliyə bağlanır və hansı və kimin dostu elə bilinir: ჩემი – mənim მეგობარი dost > mənim dost-um mənəsinə gəlir. კარგად სწავლობს sintaqmada «oxuyur» necə sualına cavab olaraq yaxşı (zərflək) sözü tələb edir, ancaq gürcü dilində ismin zərflək halı mövcud olduğuna görə კარგი yaxşı > კარგად – yaxşıca, yaxşı olaraq formasını tələb və qəbul edir. Cümlədəki üzvlərin qrammatik say və zaman nöqtəyi nəzərindən də bir-birinə uyğun ünsiyyətdə olduqları aydındır. Əsasən də baş üzvlər – mübtədə və xəbərin azərbaycancadan fərqli olduğu qeyd edilməlidir. . (6. 68)

Cümlənin baş və ikinci dərəcəli üzvləri - წინადადების მთავარი და მეორეხარისხოვანი წევრები

1. Baş üzvlər- მთავარი წევრები.

Artıq kursant bilir ki, xəbər შემასმენელი cümlənin baş üzvüdür və mübtədanın ქვემდებარე hal-vəziyyətini, yaxud hərəkətini əks edir. Xəbəri müəyyən etmək üçün: რა მოსდის საგანს? əşyaya (obyektə) nə olur? როგორია საგანი? əşya (obyekt) necə, nə cür, kim və nədir? sualları vermək lazım olur.

Xəbər üçün əsas onun felliyidir. Ancaq xəbər gürcü dilində də müxtəlif tərkibli, düzəlmə fel ola bilər. Düzəlmiş xəbər fellərdən ən çox rast gələn არის vardır, oğო idi və s. rast gəlinir. İsim hissəsi (gürcü dilində adətən) adlıq halda olur. İsim hissəsi formadəyişən, nadir halda formadəyişməyən nitq hissələri olur. Bəzən isim hissəsi arxaya keçə bilər:

Xəbərin əsaslı mənimsənilməsi bütövlükdə cümlənin quruluşu və başqa üzvlərin (mübtədə və tamamlıqların) daha yaxşı öyrənməsinə kömək edir. Cəmdə olan mübtədə müvafiq xəbərdən cəm halda olmasını tələb edir. (

Mübtədə subyektiv (S) şəxsin müvafiq ismidir, yəni cümlədə həmin fəldəki subyektiv şəxsin bədelidir. Həmin subyektə xəbər ilə hərəkət (vəziyyət) şamil olur. Məlumdur ki, təsirli və təsirsiz növ fellər quruluşuna görə müxtəlifdir. Təsirsiz (aktiv Subyektli) və orta (medioaktiv) fellərdə əks olmuş mübtədə, istər qrammatik forması, istərsə real forması dinamikdir (aktivdir). Məs: ჩამოიღო აბგა, მოხსნა მას ყაითანი, შემდეგ სავსე ხურჯინი გადმოდგა ძირს – heybəsini çıxardı, qaytanını açdı, sonra dolu xurcunu yerə qoydu. Burada mübtədə (subyekt) üçüncü şəxs olaraq daim fəaldır - მოქმედია.

Ancaq təsirli növdə: ვანოს კარგი სახლი აუშენდა – Vano üçün bir yaxşı ev quruldu. Burada subyekt təsir altındadır.

Yəni bu nümunələrdən birində mübtədə real (və qrammatik) olaraq fəaldır, ikincisi mübtədə isə qeyri-fəaldır (ancaq yalnız qrammatik kateqoriya olaraq fəaldır, quruldu – nə oldu?

Sanki özü özünü (fəal) qurdu, ancaq mübtəda – (ev) qurmadı, özü quruldu (kimsələr tərəfindən), yəni mübtəda (ev) fəal deyildi.

Gürcü dilində mübtəda 1-ci və 2-ci şəxs olarkən adətən əvəzliliklə ifadə olur. Bu (mən, sən) əvəzliliklər isə adətən hallanmırlar. Ancaq felin təsriflənmə üzrə II seriyada erqativ (rəvayət) halda, III seriyada isə - yönlük halda olur. O zaman mübtədanın yan sırasında əvəzlilik də işlənir: კაცმა გააკეთა - kişi etdi.

Mübtəda çağırış halda olmur. Beləliklə əmr şəklində isim mübtəda ola bilməz. Əmr şəklinin yan sırasında şəxs əvəzliyi, adətən olmur. –მეგობარო, წინ გაიხედე! Dostum, irəli bax! Burada mübtəda «dostum» deyil, «sən» təsəvvür olunur, mübtəda da «sən»-dir. Beləliklə, öyrəndik ki, gürcü dilində cümlə baş üzvlər hesabına əmələ gəlir, mühüm, baş rol xəbər üzərinə düşür.

Xəbər və mübtədanın tədrisi cümlədə onların sintaktik əlaqələrini araşdırmaqla tamamlanır. Sintaktik əlaqələrini bir qədər mənimsəmiş kursant indi konkret nümunələrin təhlili və formaları müqayisə etməlidir.

1. Şəxs əvəzliyi feli idarə edir: მე ვიხატე > ვეხატე (გულზე); შენ იხატე, > ის იხატე > ეხატე (მაგ: გულზე) mən (qeyri-müəyyən, ümumiyyətə) çəkilir, rəsm oluram, (mən) onun üçün çəkilirəm (rəsm oluram) və s. Burada fel ismi (mübtədanı) idarə etməz.

2. İsim (şəxs) feli idarə edir (lazım olan formaya salar) və özü də feil tərəfdən idarə olunur (lazımı formanı qəbul edir): ის უშენებს > მე ვუშენებ > შენ უშენებ, o (onun üçün) tikir, mən (onun üçün) tikirəm; sən (onun üçün) tikirsən. Burada isim (şəxs) feli şəxs formasında idarə edir. Əksinə ის უშენებს > მან აუშენა; მას აუშე – ნეს, burada fel – xəbər ismi (şəxsi) idarə edir – yəni fel keçmiş nəqli və şühudi zamanda olarkən mübtəda (isim) erqativ halda (mütləq) olmalıdır (tərcümədə adlıq halda qalır).

3. İkitərəfli (qarşılıqlı uzlaşma) idarə etmək məqamı da olur: მე ვცურავ; შენ ცურავ; ის ცურავს – mən üzürəm, sən üzürsən, o üzür, burada isim feli qrammatik şəxs üzrə idarə edir, ის ცურავს; მან გასცურა; მან იცურავა – o üzür, o üzdü, o üzmüşdü – fel ismi idarə edir (erqativ halda), qeyd etmişdik, yalnız II və III seriyada. I seriyada fel dəyişilməzdir, II - də dəyişiləndir: bu səbəbdən I seriyada əlaqə birtərəfli, II seriyada – iki tərəfli (qarşılıqlı)-dır.

Mübtəda və xəbər qrammatik sayda bir-biri ilə uyğunluq yaradır. Xəbər sayda mübtəda ilə uyğunlaşır, əgər:

1. Mübtəda tək saydadırsa: მასწავლებელი (ის, მას) ხშირად ჰკითხავდა – müəllim tez-tez soruşardı.

2. Mübtəda qeyri-dəqiq cəm şəklində olarsa: ხალხი მოედნისკენ გაემართა – xalq meydana yönəldi.

3. Mübtəda dəqiq miqdar sayla, yaxud ყველა – “hamı” əvəzliliklə düzəlsə: მაშინ მე ასი კაციც ვერ მაჯობებდა – o zaman mənə yüz kişi belə üstün ola bilməzdi ყველა გიცნობდა, თუ როგორი კაცი იყავი, მათ უყვარდი – hamı sən kim olduğunu bilirdi, hamı səni sevirdi.

Xəbər cəm sayda mübtəda ilə uyğunlaşır, əgər:

1. Mübtəda cəm şəklində insanları təsvir edərsə: გლეხებმა ხელკეტს დაავლეს ხელი და მგელს დაუწყეს ცემა – kəndlilər dəyənlərə sarılıb, qurdu döyməyə başladılar.

2. Mübtəda –ებ şəkilçili cəm sayda deyil (çünki bu formada xəbər tək sayda ola bilər) – ნარ şəkilçilidirsə (qeyri-insan da olsa):

«წყალნი, მთით დაქანებულნი, აღმასებრ უფსკრულს ცვივიან», – sular, dağdan sürət almış, almaztək uçuruma tökülürlər (azərbaycan dilində fel tək şəkində olur), gürcü dilində – cəmdə.

3. Cansızlar canlandırılmışdırsa (diri kimi təsəvvür edilirsə): ხმელ წიფელს სხვა ხეები შორს უდგანან – Başqa ağaclar qurumuş fıstıqdan uzaqda dayanmışlar və s.

4. Mübtəda cansız əşya olduqda xəbər ilə sayda uyğun olmur: mörbös წუთები, შემდეგ საათები, გადის კვირები – qaçır dəqiqələr, sonra saatlar, keçir həftələr. (5. 280)

Cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri - წინადადების მეორე ხარისხოვანი წევრები

İkinci dərəcəli üzvlər cümlənin baş üzvlərinə aid olaraq, onları aydınlaşdırır və cümləni zənginləşdirir. Onlardan azərbaycan dilindəki üç növü ilə, tamamlıq- dərəcə, təyin - gənsəzəldərmə və zərflik - gərəmərmə gürcü dilindəki ikinci dərəcəli cümlə üzvləri, əsas etibarilə, üst-üstə düşür. Bunların müqayisəli tədris prosesində 4 əsas üsul var: mətnə diqqət etmək, suallar qoymaq, formanın (morfoloji) əlamətləri üzrə xüsusiyyətləndirməsi və sintaktik əlaqələrini (ünsiyyətlərin) ayırd etməsi. Ayrılıqda hər hansı tək üsulu hər dəfə nəticə vermir, məs: sual qoymaq üsulu, çünki həmin sual cümlənin müxtəlif üzvlərinə şamil ola bilər.

Cümlə üzvlərinin növlərini dəqiqləşdirmək üçün morfoloji əlamətlərin (formant, forma və kateqoriyaların) müəyyən önəmi var, yəni hər hansı üzv hansı nitq hissəsi və hansı forma ilə düzəlmişdir. Nitq hissələri özlüyündə cümlə üzvü olaraq sintaksisin rolunu təyin edir: isim, məsdər və əvəzliliklərin müəyyən qrupu (şəxs, işarə, təyin əvəzliyi və s.) əsas etibarilə mübtəda-tamamlıq rolunda olur, zərf – bənzərmə; fəli-sifət miflərmə, say riqbətiti səxeli və əvəzliliklərin bəzi qrupları nəcəvəlsəxeltə bərmərməti xərmə –adətən təyin; zərf-zərflik və s.

Gürcü dilindəki ismin «şah halı» sayılan erqativ (aktiv) hal mübtəda halıdır; adlıq hal mübtəda və vasitəsiz tamamlıq; yönük hal – mübtəda və tamamlıq-obyektlər; qoşmalı – tənərmərmə – formalar – sadə tamamlıq, yaxud zərflikdir və s. Sadə tamamlıq = fel ilə qeyri-şəxslə əlaqədə olan tamamlıqdır.

Ancaq morfoloji əlamətlər də qüsursuz olmur. Bir sıra cümlələrdə müxtəlif üzvlər eyni nitq hissəsi ilə təmsil olur və eyni forma ilə iştirak edir (mübtəda və vasitəli-vasitəsiz obyektlər, təyin və sadə tamamlıq yiyəlik, sadə tamamlıq və yer zərfliyi yönük və yerlik halda olur).

Beləliklə, cümlə üzvlərinin seçmə-ayırd edilməsi üçün bəzi vəziyyətlərdə bir neçə üsuldən istifadə etmək məqsədə uyğundur.

Tamamlıq - dərəcə

Tamamlıq gürcü dilində üç növlüdür: müəyyən vasitəsiz tamamlıq - pirdərmə dərəcə, vasitəli (ikinci dərəcəli də demək olar) tamamlıq - rirə dərəcə -və sadə (azərbaycan dilinin qrammatikasında: qeyri-müəyyən vasitəsiz) tamamlıqlar ürmərmə dərəcə

Müəyyən - vasitəsiz tamamlıq

Pirdərmə dərəcə Subyektin (mübtədanın) hərəkətinin bilavasitə başqa obyektə ünvanlandığını bildirir.

Bəzi alimlər bu növ tamamlığı cümlənin baş üzvlərindən olduğunu isbat edirlər. Biz (öz dilimizdə də) belə saymırıq və səbəbi də bəllidir. Hərəkətin, icranın obyekti necə baş üzv sayıla bilər?

Müəyyən - vasitəsiz tamamlıq gürcü dilində isim, sifət, say, əvəzlilik, məsdər və ismi-sifətlə ifadə olur. O feldən şəxs şəkilçilərin qəbulunu tələb edir, fel-xəbər isə müəyyən - vasitəsiz tamamlığı özünə uyğun halda görür, yəni təsir ikibəşlidir.

მე წერილი დავწერე – mən məktub yazdım. O (tamamlıq) adlıq halda, fel isə I şəxs şəkilçilidir (zaman-keçmiş şühudidir).

მე წერილს ვწერ –mən məktub yazıram. O (tamamlıq) adlıq halda, fel isə I şəxs şəkilçilidir (zaman-keçmiş şühudidir).

Mən məktub yazıram. O (tamamlıq) yönlük halda, fel isə I şəxs şəkilçilidir (zaman-indiki qeyri-müəyyən).

Nümunələr göstərir ki, felin zamanı tamamlığı özünə uyğun hala salır.

b) Vasitəli tamamlıq ობიექტი დამატება

Vasitəli tamamlıq cümlədə mübtədanın birbaşa (vasitəsiz) deyil, «qıyğacı» (yanötücü) tamamlıqdır (obyektdir). Vasitəli tamamlıq müəyyən vasitəsiz tamamlıq kimi isim, say, əvəzlik və məsdər ilə ifadə olur. O da felin tərkibinə özünə uyğun şəxs şəkilçilərini cəlb edir. Beləliklə, bu formada fel (xəbər) və vasitəli tamamlıq (obyekt) arasında qarşılıqlı ünsiyyət yaranır.

Əşyanın (obyektin) hərəkətə (felə) qarşı müxtəlif ünsiyyətini əks edən vasitəli tamamlıq keçici forması olan fellərdə də birgə istifadə olunur (əgər fel iki şəxslidirsə) ლომს ლეკვი უკვდება – şirin balası ölər. ლომს ლეკვი მოკვდომა – şirin balası ölübmüş. ძმა დას წიგნს აჩუქებს – qardaş bacıya kitab hədiyyə edəcək. ძმამ დას წიგნი აჩუქა – qardaş bacıya kitab hədiyyə etdi. Burada azərbaycanca tərcümədə obyektlər (tamamlıqlar) fel forması dəyişsə də öz formasını dəyişmədi, ancaq gürcü dilində müəyyən vasitəsiz tamamlıq yönlük haldan (keçmiş şühudi zamanın fel formasına uyğun olaraq) adlıq halda ifasını tapdı. Ancaq vasitəli tamamlıq yönlük halda qaldı. Beləliklə gürcü dilində vasitəli tamamlığın forması yönlük halda olur.

c) Sadə (qeyri-müəyyən vasitəsiz) tamamlıq უბრალო დამატება

Sadə tamamlıq müxtəlif mənalıdır: şəxslı fellərdə də ifadə olur, təsriflənməyən fellərlə də. Ancaq müəyyən vasitəsiz və vasitəli tamamlıqdan fərqli olaraq sadə tamamlıq fellə şəxs formatı ilə unison (uyğun) olmur.

Sadə tamamlıq lokal (yerlik) şəkilçili: –თან yanında, –ში(გ) daxilində və –ზე(დ) üzərində (üstündə) – olur. Bəzən ერთად birgə, bir yerdə, bərabərlikdə sözü də peyda olur. Yiyəlik halda azərbaycan şəkilçi və ədatlarına bədəl olan sufikslər: –გან dan² (ჩემგან – mənədən və s.); მიერ – tərəfindən (ჩემ(ს) მიერ mən tərəfdən), –თვის üçün (ჩემ(ს)თვის mənim üçün); birgəlik halda: – ერთ “ilə” sonluğu işlənir (ამხანაგოთ(ერთ) yoldaş ilə > ამხანაგთან ერთად – yoldaş ilə birgə (olaraq). Sadə tamamlıq yiyəlik, birgəlik və istiqamətli formalarda qoşma – ədatsız – sufiksiz də olur. Sadə tamamlıq –ვინ?kim? –რა?nə? suallara cavab olaraq özünə –ში, –ზე, –თან şəkilçiləri də qəbul edir: ვისზე? kim üzərində? რაში? nəyin daxilində? ვისთან? – kimin yanında? Yerlik zərfliliyinə –სად? harada? sualı şamil olur:

1. ჭაში ჩავარდნილს დახმარება გაუწიეს – Su quyusuna düşmüşə yardım etdilər – რაში ჩავარდნილს? Nəyə düşmüşə? ჭაში – su quyusuna.

2. საავადმყოფოში მწოლარეს დაეხმარნენ – Xəstəxanada yatana yardım etdilər – სად მწოლარეს? harada yatana? საავადმყოფოში – xəstəxanada.

Təyin – განსაზღვრება

Təyin məlumdur ki, (azərbaycan dilində də) ikinci dərəcəli cümlə üzvüdür. Morfoloji fəsilədə sifətdir. Əşyanın əlamətini göstərir: Necə – როგორი? Kimin – ვისი –Hansı – რომელი? Nə qədər – რამდენი? Nədən, nəyin – რისგან, რისი? suallara cavab olur. Təyin (gürcü dilində də) ismə (məsdərə) aid olur və cümlədə hər-hansı üzvü təyin edir, mənsubiyyətini, tərkibini və başqa atributları göstərir. Yiyəlik halda –ნათესაობითი olan

təyin – idarə edilən –mərtəbəli, əlamət göstəricisi olan isə – əlamətdar – atributiv təyin olur.

Təyin (gürcü dilində də) adətən sifət – şəxsləşdirici, say – rəqəbiyyətli şəxslər, əvəzlilik – nəzərləşdirici, fəli sifət – maddəlik və isim ilə rəqəbiyyətli şəxslər ifadə olur.

Gürcü dilində, adətən (poetik janrda istisna olaraq) təyin sifətlə düzəlir və təyin edilən sözdən irəlilə gəlir. Təyin termini – təyinat, təyin edici – təyinatçı –və təyin olunan – təyinatlı adlanır. Nümunələr:

1. ქვის სახლი – «daş ev» (daş kimi, daş ev) təyin edici və təyin olan sözlər eyni, adlıq haldadır. ოქრო ბიჭი –qızıl oğlan, შავი ბიჭი –qara oğlan.

2. ქვის სახლი – daş evi (ev daşdan olduğu qabardılır), təyin yiyəlik haldadır. ოქროს საათი – qızıl (dan olan) saat, აგურის კედელი – kərpic divar.(3.189)

Beləliklə, təyin (hər hansı nitq hissəsi ilə olur-olsun) əşyanın (obyektin) necə, nə cür, hansı, hansısından, necəsindən? olduğunu dəqiqləşdirir.

Sifətin təyin rolu – isim ilə eyni tərzdə hallanır: tətəbiq – ağ kağız, tətəbiq – ağ kağız (keçmiş zamanda duran fəli uyğun gələn) erqativ hal, tətəbiq – ağ kağıza – yönük hal; tətəbiq – ağ kağızın – yiyəlik hal və s.

Say təyin rolunda – (istər miqdar, istərsə sıra sayı): სამი ვაჟი კაცი (ვაჟკაცი) – üç igid, მეოთხე წვერი – dördüncü üzv; ასი წელი – yüz il, ოცდამეერთე საუკუნე – iyirmi birinci əsr, ათი ჯგუფი (გუნდი) – on qrup, ნახევარი ვაშლი – yarı alma > ვაშლის ნახევარი – almanın yarısı.

Əvəzlilik təyin rolunda (şəxs əvəzlilikləri istisna olur): რომელი კაცი – hansı kişi? ის, კაცი – o kişi (burada «o» işarə əvəzliyidir), ჩემი, შენი, მისი ამხანაგი – mənim, sənin, onun yoldaşı, ყოველი მეზობელი, ზოგიერთი ყბედი – qonşuların hamısı, – bəzi qonşular . . .

İsim təyin rolunda: ქვაკაცი – daş adam, ქვის სახლი – daş (dan) ev, მელის ქურქი – tülkü (xəz) kürkü, კათედრის გამგე – kafedra müdiri.

Fəli sifət təyin rolunda: საქართველოს აღმამეფელი მეფე IV დავითი – Kartlinin dirçəldici mepesi IV Davit, ზღვად გადამლილი მინდორი – dəniz kimi açılmış çəmənlik, ცეცხლის მქრობელი/ცეცხლმქობელთა რაზმი yangın söndürən dəstə və...

Qeyd: Ölcü-çəki (metroloji) göstərən isimlər təyin rolunda olarkən təyin edilənlə həmin sifət tərzində ünsiyyət yaradır: ერთი ბოთლი რძე – (bir) şüşə süd, დიდი ყაწით – böyük çaxır buynuzuyla, სამი ყუთი ვაშლი – üç qutu alma, (ერთი) კილო თაფლი – (bir) kilo bal, ოცი მეტრი ფარხის ქსოვილი – iyirmi metr toxunma parça və s.(4.284)

Zərflik- გარემოება

Hər-hansı bir hərəkətin (icranın) necə, nə cür, hansı vəziyyətdə baş tutduğunu göstərən cümlənin ikinci dərəcəli üzvünə zərflik deyilir. Sualları belədir: nə zaman?, nə vaxt? – როდის?, necə? – როგორ? –.nəyə görə? – რატომ? .nə üçün? – რისთვის? – , harada? – სად?

Zərflilər zərf, isim, sifət, say, əvəzlilik və ismi sifətlə təqdim olunur. Adətən fəli (xəbəre) aid olur: გუშინ ხშირი სროლის ხმა ისმოდა – dünən sıx atəş səsi eşidilirdi. Zaman zərfliyi გუშინ (dünən) sıx atəşə yox, birbaşa eşidilirdi xəbəre bağlıdır. Bəzən zərflilik sifət və qoşmalarla əlaqədar olur: ძლიერ კარგი/კეთილი/ – çox yaxşı, უფრო ცივი – daha soyuq, მეტად კეთილი çox (həddindən artıq, ziyadə) mehriban, xeyirxah və s.

Gürcü dilində beş əsas zərflik növü var: yer, vaxt, tərz -hərəkət, məqsəd və səbəb zərfliləri (bax: zərfin semantik qrupları).

მისთვის მიხდოდა, რომ – onun üçün istəyirdim, çünki სკოლაში მიმაზარეს
სასწავლებლად – məktəbə oxumaq üçün qoydular. გავედით ყანაში მწყერზე სანადიროდ
– tarlaya çıxdıq, bildirçin ovuna. (5.364.)

Ədəbiyyat

1. Arn. Çikobava, Dilşünaslığa giriş, Tbilisi, 1952.
2. Arn. Çikobava redaktorluğu ilə, Gürcü dili SSRİ xalq dilləri, IV, Moskva, 1967.
3. Ak. Şanidze, Gürcü dili qramatikasının əsasları, Tbilisi, 1973.
4. Ak. Şanidze, Gürcü dilinin qrammatikası, Tbilisi, 1962.
5. M. Talakvadze, Gürcü dili qrammatikasının tədris metodikası, Tbilisi, 1965.
6. Avt. Arabuli, Gürcü nitq mədəniyyəti, II buraxılış, Tbilisi, 2005.

T.Алиева

Важность обучения раздела синтаксис

Резюме.

Статья посвящена грамматическому разделу «Синтаксис».

В статье рассматриваются синтаксические нормы и правила между словами и предложениями, которые способствуют развитию навыков письма, чтения и устной речи курсантов, благодаря которым курсанты обладают практическими навыками и умениями точно и логически выражать свои мысли на грузинском языке.

Для изучения грамматической структуры любового языка необходимо исследовать слова, словосочетания и предложения.

Чтобы изучать язык и обучать языку следует обратить внимание разным методам обучения, например, ознакомиться с нормами языка и развитием речи, понятием и восприятием, умением правильно произносить (орфоэпия) и грамотно говорить (орфография), автоматизированным усовершенствованием употребления знаков препинаний (пунктуация) и т.д.

Грузинский (картули) язык наряду мегрел, цван и лазским языками входит в Кавказскую группу языков, имеет место в Кавказско-иберской семье.

Обучение грузинскому языку имеет широкое и разностороннее значение, курсант изучая язык грузинского народа, одновременно знакомится с его обычаями, традициями, природой и менталитетом.

Великий грузинский педагог Якоб Гогебашвили говорил: «Язык является лучшим средством для развития мышления и завоевания знаний.»

Статья посвящена грамматическим методам преподавания грузинского языка. В статье раскрываются грамматические методы и способы преподавания грузинского языка, фонетический разбор слов, морфологический и синтаксический разбор предложений, синтаксические связи между словами и предложениями. В статье большое внимание уделяется в основном фонетике, лексике и морфологии грузинского языка. Чтобы изучать грузинский язык необходимо познакомиться с развитием языка и его языковыми нормами.

Ключевые слова: синтаксические связи, синтагмы, навык, главные члены предложения, второстепенные члены предложения, субъект, сказуемое, подлежащее, переходные и непереходные глаголы, морфологические признаки, дополнение, обстоятельство, определение, согласование, управление и примыкание.

T.Aliyeva

The importance of teaching of syntax

Summary

This article is about a grammatical branch of syntax. Syntactical norms and rules between words and sentences which serves to the development of skills of correspondence, reading and oral speech of cadets in this article, so that the cadets get practical skills and abilities to express their thoughts precisely and logically in Georgian language. In order to study grammatical structure of a language it is necessary to research words, word combination and sentences.

You have to pay attention to different sides of teaching and learning of language for example: get to know the norms and development of speech, to understand and to adopt, to speak correctly (orthoepia) and to be able to write accurately (orthography), to improve automating of using punctuality and etc.

Georgian (kartuli) language with the languages of meqrel,svan and laz in the group of Caucases iber familys.

Teaching of Georgian language has vast and branchy significance. Cadet leains Georgian peoples language, customs, nature, mentality a qreat Georgian scholar Yakob Qoqebashvili said: "Language is the best cure of qaining knovledge and developing your mind".

This article deals with grammatical methods of teaching Georgian language Phonetical parsing of words, morphological and syntactical analysis of sentences, syntactical relations among words and sentences, grammatical methods and ways of teaching Georgian language are explored in this article, a great attention is paid especially to phonetics, lexis and morphology of georgian language. For studying georgian language, it is important to get to know the development of speech and norms of language.

Key words: syntactical connection, sintagma, habits, subject, main parts of speech, auxilary parts of speech, predict, trancitive and intransitive verbs, morphological signs, object, adverb, attribute, coherence, approach and management relations.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 21.02.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 02.08.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Ülviyyə Əfəndiyeva tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.